

משרד החינוך

חנוכיות

חנוכייה נמנית עם חפצי היודאיקה הפופולריים שנתקבלו כתשמיש מצווה. מאז שנה לאחר היום שבו טוהר בית המקדש בשנת 164 לפני הספירה ועד ימינו אנו, שנה אחר שנה בחג החנוכה, מדליקים נרות במנורת חנוכה כסמל וכזכר לחנוכת המזבח בבית המקדש.

החנוכייה הדולקת שמונה ימים, ואורה הולך ורב, מבטאת את התקווה שאת שאירע לאבותינו בימים ההם ישוב ויארע לנו. עיצוב חנוכייה בעלת שמונה נרות קירב את סמל המנורה לבית היהודי כסמל למקדש שחרב ולזה שעתיד לקום.

מה הקשר בין המנורה לחנוכייה?

מאז ומתמיד נאסר ליצור חפצים דמויי תשמישי הקודש שבבית המקדש. היהודים נהגו לשנות את מראה מנורותיהם כדי שלא תדמינה למנורת שבעת הקנים: "לא יעשה אדם מנורה כנגד מנורה אבל הוא עושה של חמישה, של שישה ושל שמונה, ושל שבעה לא יעשה" (תלמוד בבלי, ראש השנה כד ע"ב).

בין המנורה לחנוכייה הבדלים אחדים

למנורה שבעה קנים ואילו לחנוכייה שמונה קנים, זכר לשמונת ימי חנוכת המזבח.

במנורת המקדש שדלקה בלילה הנר המערבי לא כבה. הכוהן היה מיטיב את הנרות בבוקר (שמות ל ז), ומדליק אותם בערב, בשעת בין הערביים (שם, ח), והנרות דלקו מערב עד בוקר (ויקרא כד ג), ואילו את החנוכייה מדליקים בערב מן השקיעה ועד שתכלה רגל מן השוק.

שבעה הבדלים נוספים בין מנורה לחנוכייה מונה שמעון אביגל בספרו פרפראות בשבעה שערים

הבדל ראשון: החיוב

חנוכייה: לדורות

מנורה: בימי המקדש והמשכן

הבדל שני: מי מדליק

חנוכייה: כל אדם

מנורה: הכהן הגדול

הבדל שלישי: מועד ההדלקה

חנוכייה: כ"ה כסלו

מנורה: נר תמיד

הבדל רביעי: הסיבה

משרד החינוך

חנוכייה: זכר לנס

מנורה: פולחן במקדש

הבדל חמישי: החומר להדלקה

חנוכייה: כל השמנים

מנורה: שמן זית זך

הבדל שישי: מקור החיוב

חנוכייה: מדרבנן

מנורה: מדאורייתא

הבדל שביעי: המקור ההלכתי

חנוכייה: תלמוד בבלי - שבת כא ע"א-ע"ב

מנורה: תורה: שמות - תצווה במדבר - בהעלותך

מי המציא את המילה חנוכייה?

את המילה חנוכייה הגתה כנראה חמדה בן יהודה, והיא פורסמה בשנת 1897 בעיתון "הצבי" שכתב אליעזר בן יהודה, קודם לכן נקראה מנורת חנוכה. המילה לא מופיעה במילונו של בן יהודה (לשוננו לעם כד, עמ' 98).

גלגולה של חנוכייה

משערים שהחנוכיות הראשונות היו בנויות מנרות בודדים שניצבו בשורה זה לצד זה. בחפירות ארכיאולוגיות נמצא כלי חרס נמוך ובו בית קיבול לשמן ושמונה פיות המיועדים לפתילות. מאוחר יותר התפתחה חנוכייה המזכירה בצורתה את צורת המנורה; חנוכייה בעלת בסיס וציר מרכזי שממנו יוצאים שמונה קנים: ארבעה מצדו הימני וארבעה מצדו השמאלי.

כבר בתלמוד הוזכר שבשעת סכנה מכניסים את החנוכיות לתוך הבית, בדרך כלל כשהן תלויות על הקיר, וכתוצאה מכך התפתחה חנוכייה בעלת דופן אחורית. לרוב עוצבה הדופן כמשולש המזכיר בצורתו שער או קיר של בית כנסת. את החנוכייה ניתן היה להניח על מצע אנכי ואף לתלות על הקיר.

משרד החינוך

על פי דיני חנוכייה כשרה על הנרות לעמוד בשורה ישרה. כמו כן בין נר לנר חייב להישמר מרווח שימנע מן השלהבות להתחבר זו לזו לכדי שלהבת אחד גדולה. אם החנוכייה מיועדת לנרות שעווה, בין נר לנר חייב להישמר מרווח שימנע מן השלהבות להמס את הנרות.

את החנוכייה מדליקים בעזרת השמש. כדי להבחין את השמש מן הנרות האחרים, יש שקנהו גבוה יותר מן הקנים האחרים, ויש שקנהו נבדל בצורתו.

ישנן חנוכיות שלהן שני קנים נוספים, ובסך הכול עשרה קנים. בחנוכה משמש רק אחד מהם כשמש, ואילו במהלך השנה מדליקים בשני הקנים נרות שבת.

חומרים וטכניקות

בחירת החומרים לבניית החנוכיה התבססה על שני גורמים:

הגורם ההלכתי:

"אם מדליק בנר של חרס, כיוון שהדליק בו לילה אחד נעשה ישן ואין מדליקין בו בלילה שני משום דמאיס (מיאוס) ועל כן יהיה לו מנורה נאה של מיני מתכות. ומי שידו משגת יקנה מנורה של כסף להידור מצווה" (מתוך קיצור שולחן ערוך, סימן קל"ט, סעיף ב).

בימי הביניים, כתוצאה מן האיסור להשתמש בנרות חומר ישנים לחנוכה (מסכת סופרים כ' ג), התפתחו באשכנז חנוכיות מתכת שלהן שמונה פתילים, ובספרד התפתחו חנוכיות חרסינה מזוגגות (על פי טור אורח חיים סעיף תרע"ג).

זמינות החומרים בארצות השונות:

במזרח אירופה השתמשו בחרסינה מצוירת.

בצפון אפריקה השתמשו בחרס מזוגג ולעיתים אף צבוע.

יהודי תימן חצבו חנוכיות באבן.

בהולנד ובצפון אפריקה השתמשו בפליז שגונו הממורק נראה כזהב.

בירושלים, שסבלה מצוקה כלכלית, השתמשו בחומרים זולים כמו רצועות פח.

ביישוב היהודי הישן בארץ ישראל נהגו לעשות מנורות מאבן, מפליז ומעץ זית.

בעירק נהגו לשלב מתכת וזכוכית; קעריות השמן היו עשויות זכוכית.

בספרד התפתחה תעשיית חנוכיות העשויות ריקועים וקידוחים במתכת. מספרד עברה המסורת למרוקו, לסיציליה ולמזרח אירופה.

סגנונות ועיטורים

האמנים יוצרי החנוכיות השקיעו את מיטב דמיונם וכישרונם ביצירת החנוכיות. היו אמנים שהושפעו מן האמנות והאדריכלות בסביבתם; לעתים הועתקו במדויק המוטיבים הקישוטיים, ולעתים הם שנו והותאמו ושולבו בחנוכיות.

משרד החינוך

בין הקישוטים המעטרים חנוכיות סמלים ומוטיבים מגוונים סמלים יהודיים: מנורת שבעת הקנים, מגן דוד, עצי החיים, אריות, ארון הקודש, פרוכת, הכותל, לוחות הברית, כלי נגינה כנבל, כינור, וחוצצרה.

מוטיבים אדריכליים: עמודי יכין ובעז, חלונות, חזיתות, שערים, גמלון (קיר משולש התומך גג משופע), רוזטות (רוזה - ורד באיטלקית; מוטיב אורנמנטלי עגול).

מוטיבים מעולם הצומח: גפן, תמר, רימון, דגנים, שושן, ברוש, אגרטל פרחים.

מוטיבים מעולם החי: אריה, נשר, דג, לווייתן, תרנגול, טווס, יונה, שליו, חוגלה.

מוטיבים שאינם יהודיים: חמסה, נשר, חסידה, קונכייה, סהר, כוכב בעל חמש זוויות.

דמויות של אנשים אינן מופיעות בדרך כלל על החנוכיות, וזאת כנראה בשל הציווי: "לא תעשה לך פסל וכל תמונה" (שמות כ 4). בין הדמויות שנמצאו על חנוכיות זוהו יהודית האוחזת בראשו של הולפרנס, יצחק (לידת יצחק) ותמונת אורפיאוס הפרט על נבלו באוזני החיות.

מוטיב זה של עיטור בדיוקנאות היה נפוץ בעיקר בגרמניה ובאיטליה במאה השבע-עשרה בהשפעת הסביבה הנוצרית וציירי הברוק. במאה האמורה הייתה ההתנגדות לעיטור בדיוקנאות מעטה, וכמו כן לא אחת יצרו את החנוכיות אמנים שלא היו יהודים ולא הכירו את האיסור המופיע בעשרת הדיברות.

עיצוב החנוכייה ועיטוריה מעידים על ארץ מוצאה ועל זמן יצורה

בחנוכיות שמוצאן ארצות האיסלאם נשמרה הדופן המשולשת וסביבה נוספו דפנות שלהן מסגרת מפותלת ועשירה בקישוטים כמקלעות ומוטיבים מעולם הצומח. הקישוטים שולבו במוטיבים ארכיטקטוניים איסלאמיים: כיפות דמויות בצל, צריחים, קשתות פרסה וקשתות מחודדות.

בחנוכיות שמוצאן ארצות הנצרות שולבו צריחים ומגדלים.

חנוכיות שעוצבו בתקופת הרנסנס הושפעו מן הארכיטקטורה האיטלקית ושולבו בהן דפנות מקושטות קמרון חבית (קמרון בצורת קשת בעל עומק המזכיר חצי חבית).

לקוח מתקליטור "כל שנה מחדש - מאגר חגי ישראל"